

Ivo Pilar i Robert W. Seton-Watson

(Dva pogleda na južnoslavensko pitanje)

Stjepan MATKOVIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb

UDK 94(4-12)"189/191"

323.1(4-12)"189/191"

32-05 Pilar, I.:327(4-12)

Izvorni znanstveni rad (primljeno 6. travnja 2006.)

Autor u članku uspoređuje gledišta Ive Pilara i R. W. Seton-Watsona, dvojice briljantnih publicista, o južnoslavenskom pitanju kao ključnom problemu jugoistoka Europe u razdoblju do 1918. godine. Pokazuje kako su do Prvoga svjetskog rata obojica tražila rješenje toga kompleksnog pitanja, napose segmenta hrvatsko-srpskih odnosa, isključivo u sklopu Habsburške Monarhije. Razlika je ležala u činjenici da je Pilar tražio afirmaciju hrvatske državnosti, a Seton-Watson stvaranje nove južnoslavenske državnosti. Tijekom rata Seton-Watson zauzima gledišta da je nužno stvoriti samostalnu južnoslavensku državu izvan Monarhije da bi se riješilo južnoslavensko pitanje, a Pilar cementira stajalište da je Monarhija jedino ispravno rješenje za nacionalne interese Hrvata.

I.

Na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće ponovo se, unatoč ubrzanoj modernizaciji društva i postupnom usponu gospodarstva, zaoštrilo nacionalno pitanje u Habsburškoj Monarhiji. Kriza dualizma prouzročila je ubrzana gibanja među raznim nacijama Monarhije, koje su se osjećale zakinite u svom razvoju. Austro-ugarska uprava sve je teže podnosila zahtjeve za afirmacijom nacionalne ravnopravnosti i demokratizacijom. Njezina je paranoja ležala u činjenici da bi narušeni ustavni odnos ugrozio položaj ravnoteže između austrijskih Nijemaca i Mađara, dvaju dominantnih naroda Monarhije, a time bi, prema gledištima vladajuće elite, bila ugrožena kohezija čitave imperije. Stoga, nositelji političke moći nisu bili spremni na promjene koje bi više poštovale različitosti čitave zajednice, što je izazvalo trajnu državnu nestabilnost.

Jedno od najvećih žarišta sporova bilo je *južnoslavensko pitanje*. To je pitanje bilo geografski povezano s dva veća područja. Prvo se odnosilo na tzv. južne krajeve Austro-Ugarske Monarhije, koji su se sastojali od banske Hrvatske, Dalmacije, Istre, Gorice, Kranjske, većih dijelova Koruške i Štajerske te Bosne i Hercegovine, a iz etnografskih razloga u taj fluidni prostor možemo uvrstiti i južnu Ugarsku, tj. Vojvodinu. (U onodobnim je propagandnim materijalima vidljivo i uključivanje Trsta u navedeno područje.) U tim su krajevima pretežito živjeli narodi koji su, prema već tada standardiziranim lingvističkim podjelama, skupno nazivani južnim Slavenima. Riječ

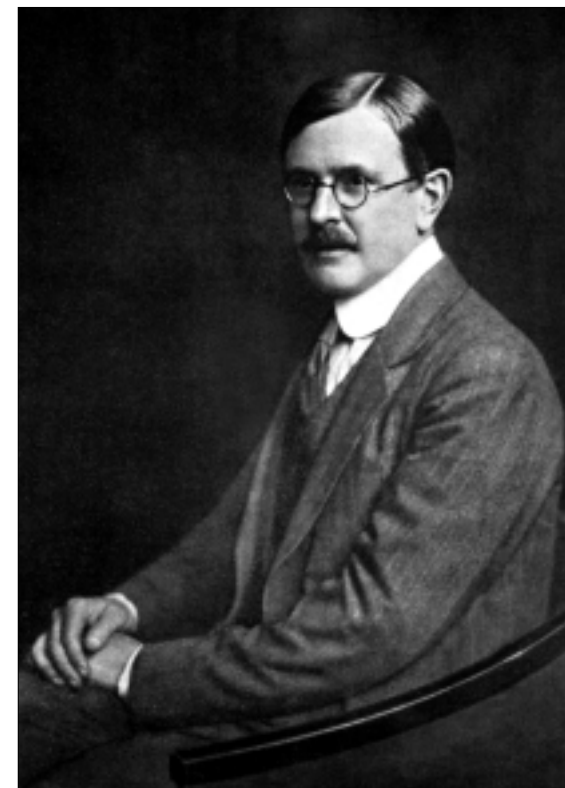
je o Hrvatima, Slovencima i Srbima. Uz njih je potrebno posebno navesti muslimansku, tj. religijsku skupinu u Bosni i Hercegovini, koja u to vrijeme još nije konstituirala vlastitu modernu, nacionalnu identifikaciju. Muslimani su se izdvajali po vjerskom obilježju, ali su smatrani dijelom skupine južnih Slavena u etnografskom smislu. Osim toga, južnih je Slavena bilo i izvan Austro-Ugarske, u susjednim državama, koje su odlukama donesenim na Berlinskom kongresu (1878.) stekle državnu neovisnost. Kraljevina Srbija i Kraljevina Crna Gora su nakon dvaju balkanskih ratova (1912.-1913.) bitno povećane osvojenim dijelovima Otomanskog carstva na Kosovu i u Makedoniji, na kojima je pak živio znatan broj neslavenske populacije. Iako su u južne Slavene svrstavani i Bugari, upravo su balkanski ratovi pokazali svu krhkost ideje o južnoslavenskoj solidarnosti Bugara i Srba. Tako je pojam južnih Slavena pokrivaio više država, što se pokazalo vrlo osjetljivim problemom i izvorom različitih zahtjeva za revizijom državnopravnog poretka.

Kao glavna, inicijativna poveznica južnih Slavena nametnula se konstrukcija o zajedničkom jeziku. Naime, jezik je postao indikator politike i, unatoč brojnim sporovima, jedan od konstituirajućih elemenata imaginarne zajednice južnih Slavena. Ostali elementi nisu mogli pridonijeti snažnijoj integraciji južnoslavenske nacionalne ideje. Državnopravna tradicija, vjera i kultura bitno su razlikovali pojedine narode kojima se bavilo južnoslavensko pitanje. Sve je to pokazivalo da je nacionalistički pokret koji je težio stvaranju jedinstvene jugoslavenske nacije bio izgrađivan na krhkim temeljima. Teza o istom jeziku trebala je postati temelj zajedničke nacionalne svijesti i glavna poluga za postizanje jedinstvene države.

Važnost jezika vidljiv je i kod dvaju pisaca kojima se bavim u ovoj raspravi. Utjecajni Robert W. Seton-Watson svoju je analizu južnoslavenskog pitanja, koju je fokusirao na odnos između Hrvata i Srba, započeo s konstatacijom da ta dva naroda već govore istim jeziku: »Linguistic unity has already been achieved; for the Croat language is Serb written with Latin, the Serb language, Croat written with Cyrillic characters.«¹ Na drugom mjestu piše: »In theory this has already been attained, and to-day every savant whose researches and opinions carry the slightest weight are unanimous in regarding 'the Serbo-Croat language', as they prefer to call it, as a literary unit. Indeed, in the field of literature Croat and Serb are but two names for one and the same language, whose divergence of dialect are mainly result of geography, not of racial or religious distribution.«² Slijedom teorije o jednom jeziku nije bilo nimalo čudno produžiti korak do zaključka da su Hrvati i Srbi jedan narod. Međutim, Seton-Watson nije dovoljno uzeo u obzir jezične sporove koji su upravo pokazivali da model jedinstvenog jezika nije ostvaren, nego se jednostavno prilagodio južnoslavenskoj jezičnoj ideologiji formuliranoj još tijekom razdoblja romantizma.

¹ Robert W. SETON-WATSON, *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy*, London, 1911, 2. U njemačkom prijevodu: »Sprachliche Einigung ist bereits erzielt worden; denn die kroatische Sprache ist serbisch in Lateinschrift, die serbische ist kroatisch in cyrillischer Schrift.« (ISTI, *Die südslawische Frage im Habsburger Reiche*, Berlin, 1913, 3)

² R. W. SETON-WATSON, *The Southern Slav Question*, 129. U njemačkom prijevodu: »Tatsächlich sind auch auf dem Gebiete der Literatur kroatisch und serbisch nur zwei Namen für dieselbe Sprache, deren Dialektunterschiede hauptsächlich mit der geographischen Lage, nicht aber mit Rassen- oder Religionsverteilung zusammenhängen.« (R. W. SETON-WATSON, *Die südslawische Frage*, 149.)

Robert W.
Seton-Watson

Možemo zaključiti da je preuzeo herderijansku koncepciju po kojoj je jezik duh jedinstvenog naroda.³

U pogledu jezičnog pitanja Pilar se složio da Srbi i Hrvati imaju jedan književni jezik, ali je metodom analize povijesnog razvoja književnih pokreta među obim narodima — koja je uključivala ispitivanje raznih etničkih i političkih utjecaja na formiranje suvremenog jezičnog standarda — pokazao da se zato ne može zaključiti da je riječ o jednom narodu. Proročki je napisao: »Oba se jezika uostalom međusobno opet razilaze i zavisu samo o političkom razvitku na jugu, ne će li se opet posvema razići, a počeci tog razilaženja već se jasno razabiru.«⁴ Pilarova je glavna tendencija bila da opovrgne jezičnu koncepciju kao glavnu postavku nacionalne identifikacije.

Južnoslavensko pitanje postalo je uoči Prvoga svjetskog rata jedno od glavnih prepreka za stabilnost jugoistočne, ali i srednje Europe. Unutar Austro-Ugarske Mo-

³ O jezičnoj koncepciji u politici vidi: Robin OKEY, *The Habsburg Monarchy c. 1765-1918*, London, 2001, 284. U hrvatskoj historiografiji o tome vidi: Ivo BANAC, *Hrvatsko jezično pitanje*, Zagreb, 1991.; Nikša STANČIĆ, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb, 2002. i Petar KORUNIĆ, »Fenomen nacije: porijeklo, integracija i razvoj«, *Historijski zbornik*, Zagreb, 53/2000., 49-80.

⁴ L. V. SÜDLAND [Ivo PILAR], *Južnoslavensko pitanje. Prikaz cjelokupnog pitanja*, Zagreb, 1943., 324. [Izvorno izdanje: *Die südslawische Frage und der Weltkrieg. Übersichtliche Darstellung des Gesamt-Problems*, Wien, 1918.]

narhije narodi južnoslavenskog područja uporno su zahtijevali reformu unutarnjeg ustrojstva, odnosno ili reviziju postojeće Hrvatsko-ugarske nagodbe ili stvaranje nekog posve novoga modela ustavnog uređenja. Međutim, nije bilo jedinstvenog gledišta u potrazi za formulom, koja bi ravnomjerno zadovoljila različite interese. Dio hrvatskih političara smatrao je da treba prvo spojiti područje banske Hrvatske s Dalmacijom, a zatim tako spojenu državnu jedinicu povezati sa slovenskim zemljama te Bosnom i Hercegovinom. Većina hrvatskih i slovenskih političara je tražila rješenje u sklopu Habsburške Monarhije, gotovo do kraja Prvoga svjetskog rata. To i nije bilo neobično zbog višestoljetne tradicije života pod vlašću Habsburgovaca, koja je bila utemeljena na legitimnom izboru, a ne u pokoravanju vojnom silom. S druge strane, proces spajanja teritorija promatran je s gledišta hrvatskoga državnog prava. Ovisno o stanju u političkim odnosima više se ili manje naglašavala važnost toga prava kao izvora hrvatske državopravne svijesti. Hrvatski su političari na temelju zaključaka domaćih pravnih stručnjaka razvili misao da Hrvatska nikada nije *de iure* prestala biti državom unatoč ulaska u tip složene države s Ugarskom i gubitka samostalnoga državnog karaktera. Pozivanje na hrvatsko državno pravo značilo je razvijanje svijesti o posebnom političkom teritoriju i naciji koja se ne želi pretopiti u jedinstvenu državu s nekom drugom nacijom. Nužno je naglasiti da je u tradiciji hrvatske politike svoje mjesto imala i koncepcija tzv. narodnog jedinstva (*national oneness*), koja je polazila od pretpostavke da u tadašnjim okolnostima pritiska većih susjednih naroda Hrvati i Srbi u Monarhiji moraju neizbježno uskladiti pravce svoga političkog djelovanja, bilo da je riječ o tome da se usvoji načelo o dvama posebnim narodima ili fraza o jednom narodu s dva plemenska imena. Početkom XX. st. pojavila se nova generacija političara koji su tvrdili da je nužno odbaciti stare političke programe, kako bi se odbacile razlike i antagonizmi između Hrvata i Srba. Njihovo je gledište bilo da su Hrvati i Srbi u etničkom smislu jedan narod i da bi trijumf svijesti o njihovu jedinstvu bio odgovor na južnoslavensko pitanje. Drugačiji je bio odnos srpskih političara u Hrvatskoj i Monarhiji, koji su u skladu sa svojim položajem vodili dvostruku politiku. S jedne strane tragali su za kompromisnim rješenjima, koja su im trebala zadovoljiti interese unutar postojeće višenacionalne zajednice, ali su s druge strane istovremeno gledali prema Beogradu i tamošnjoj dinastiji na vlasti — napose prema Karađorđevićima nakon krvavog »Majskog prevrata« (1903.) — nadajući se stvaranju jedinstvene države u kojoj bi živjeli svi Srbi pod vladavinom »istokrvne« dinastije. Ta druga opcija nije bila previše otvorena za podupiranje rješenja u Habsburškoj Monarhiji, jer je u njoj vidjela jednu od najvećih prepreka za stvaranje svesrpskog državnog jedinstva ili, kako bi se Pilar izrazio, »novovjekog nacionalističkog svesrbstva«. No, što je bilo još neprihvatljivije za hrvatsku stranu, sve su srpske opcije bile protivnice ideje o samostalnoj Hrvatskoj, bilo kao potpuno nezavisne države ili kao autonomne državne jedinice u sklopu Monarhije, jer je i ona bila trn u oku srpskom nacionalizmu.

II.

Voluminozno djelo Ive Pilara *Die südslawische Frage und der Weltkrieg* predstavlja najobiljniju monografiju o južnoslavenskom pitanju iz redova hrvatske inteligencije. Već samo letimičan pogled na Pilarovu biografiju pokazuje da je upravo on bio ide-

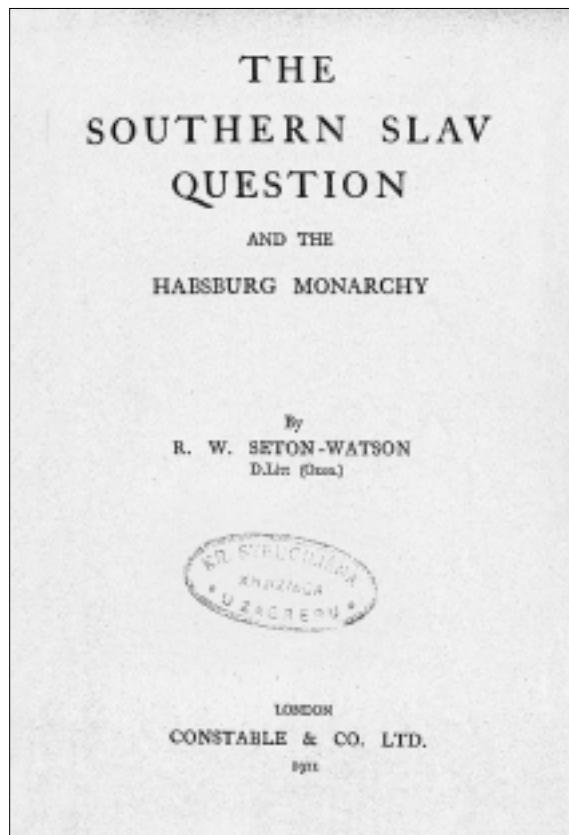
alan pisac tako velike studije o jednom od ključnih problema u europskom političkom prostoru.⁵ Sin hrvatskog akademika i sveučilišnog profesora geologije imao je odlične preduvjete za uspješnu karijeru. Završio je jednogodišnji trgovački tečaj (*Hochschule für Welthandel*) i studij prava u Beču, a studirao je i na *École de Droit* u Parizu. Povratak u domovinu nije značio i povratak u zavičaj. Područje Bosne i Hercegovine (zauzeto 1878.) privlačilo je obrazovane ljude — učitelje, profesore, liječnike, inženjere, časnike, svećenike — iz čitave Monarhije, napose iz onih dijelova u kojima je živjelo slavensko stanovništvo. Među njima je bio i Pilar, koji je svoju egzistenciju dulje vrijeme osiguravao kao tajnik jedne banke u Sarajevu i odvjetnik u Tuzli. Međutim, istodobno je postao jedan od pionira na području sociologije, antropologije, geopolitike i socijalne psihologije, što mu je omogućilo da na svestraniji način pristupi raznim predmetima zanimanja, koji su bili u središtu pozornosti tadašnje javnosti. U prvom desetljeću XX. st. aktivno se uključio u politički život Bosne i Hercegovine (B. i H.). Kao suosnivač *Hrvatske narodne zajednice* (osn. 1906.) pokušao je promovirati novi politički program sa skupinom bosanskih Hrvata mlađe generacije, koji se temeljio na rješavanju nacionalnog problema na tragu poštivanja multikonfesionalnog društva u B. i H. Ta je skupina, u odnosu na tadašnja mjerila na političkoj sceni, bila liberalne orijentacije i tražila je zajednički jezik s muslimanskim političkim predstavnicima. Pilar je bio među onim hrvatskim političarima koji su bili uvjereni da bi suradnja s muslimanima mogla biti korisna za razvoj hrvatske državne ideje u okviru Habsburške Monarhije, ali uopće i za razvoj Hrvata u B. i H. Zato je kritizirao postupke vrhbosanskog (sarajevskog) nadbiskupa Stadlera, koji je želio da katoličanstvo bude ključna sastavnica hrvatskoga nacionalnog pokreta u B. i H., što je izazivalo napetosti između bosanskih Hrvata i muslimana.⁶

Drugi smjer njegova razmišljanja polazio je od pretpostavke da će Hrvati na odredeni način, kao najotvoreniji zagovornici aneksije B. i H. (1908.), uspjeti privući pozornost državnog vrha u Beču i time afirmirati svoj položaj. Međutim, Pilar se nije previše isticao u javnosti na političkom području sve do izbijanja Prvoga svjetskog rata, od kada započinje njegov ozbiljan angažman u traženju novoga političkog smjera za Hrvate. Tijekom rata je bezuspješno pokušao stvoriti pretpostavke za osnivanje nove hrvatske političke stranke.⁷ Vrhunac djelovanja bio je u predaji memorije caru i kralju Karlu I. (IV.) u kolovozu 1917. godine. Memorija je tražila ujedinjenje Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s Bosnom i Hercegovinom u jedno upravno tijelo, koje bi bilo čvrsto vezano s Austrijom i Ugarskom. Njegova misao vodilja tijekom toga razdoblja bila je promoviranje programa koji je tumačio da bi proces raspada zajednice naroda pod habsburškom dinastijom štetio interesima Hrvata, dok bi s druge strane stvaranje nove državne zajednice sa Srbijom na ruševinama Dvojne monarhije označilo neizbježni put u posve nesigurnu budućnost.

⁵ Mladen ŠVAB, »Spomen na Ivu Pilara«, *Matica*, Zagreb, 1993., br. 5, 20-21 i Srećko LIPOVČAN, »Životopis Ive Pilara«, u: [S. LIPOVČAN i Zlatko MATIJEVIĆ, ur.], *Godišnjak Pilar. Prinosi za proučavanje života i djela dra. Ive Pilara* (dalje: GP), Zagreb, 1/2001., 269-272.

⁶ Zoran GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb, 2001., 174-176 i Jure KRIŠTO, »Uloga Ive Pilara u hrvatskom organiziranju u Bosni i Hercegovini«, u: GP, 1/2001., 81-94.

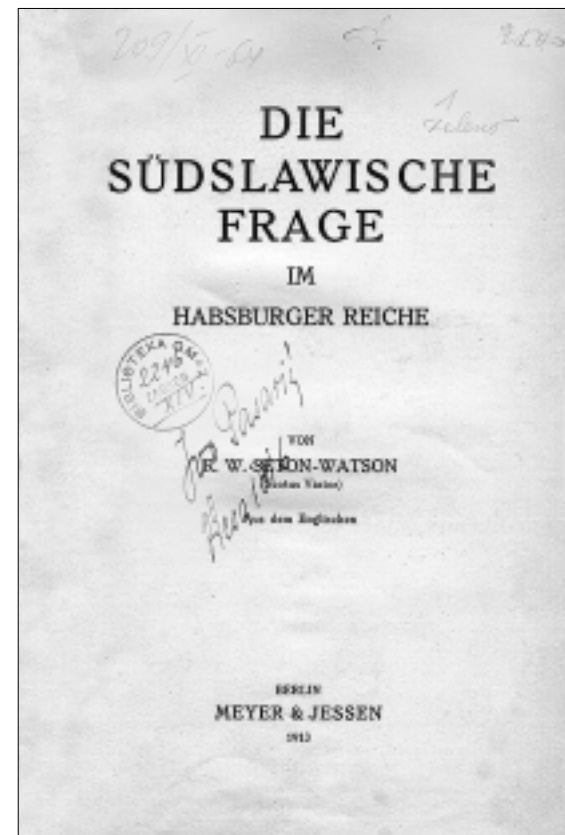
⁷ Z. MATIJEVIĆ, »Tri dokumenta iz godina 1917. i 1918.«, u: GP, 2/2002., 188-189.

Glavni Pilarovi argumenti ležali su u naglašavanju specifičnoga historijskog naslijeđa te međunarodnih i geopolitičkih odnosa. Njegovo isticanje vjerskih i etničkih razlika u prošlosti i sadašnjosti unutar južnoslavenskog pitanja nisu služili za ideološko pripremanje terena za sukobljavanje sa Srbima, nego legitimnu težnju za rješavanjem sporova u korist Hrvata u sklopu Monarhije.

Pilarova monografija *Die südslawische Frage* dovršena je u ožujku 1917., a objavljena je godinu dana kasnije.⁸ Njezina je glavna namjera bila upoznati europsku javnost s onim što se u povijesti događalo s narodima koji su bili nositelji južnoslavenskog pitanja, prije svega s Hrvatima i Srbima te koje su bile njihove suvremene aspiracije. Autor je osjećao nepovoljan odnos međunarodnog mnijenja prema hrvatskim interesima. S jedne strane takvu je klimu tumačio utjecajem ratnih protivnika Austro-Ugarske Monarhije, a s druge neobjašnjivim aktivnostima unutarnjih faktora pod kojima je podrazumijevao hrvatske političare i inteligenciju koji su izlaz vidjeli u rušenju Habsburške Monarhije. Većinu domaće političke elite smatrao je krivom za hrvatsku političku dezorijentaciju. Tu je osobito ciljao na zagovornike hrvatsko-

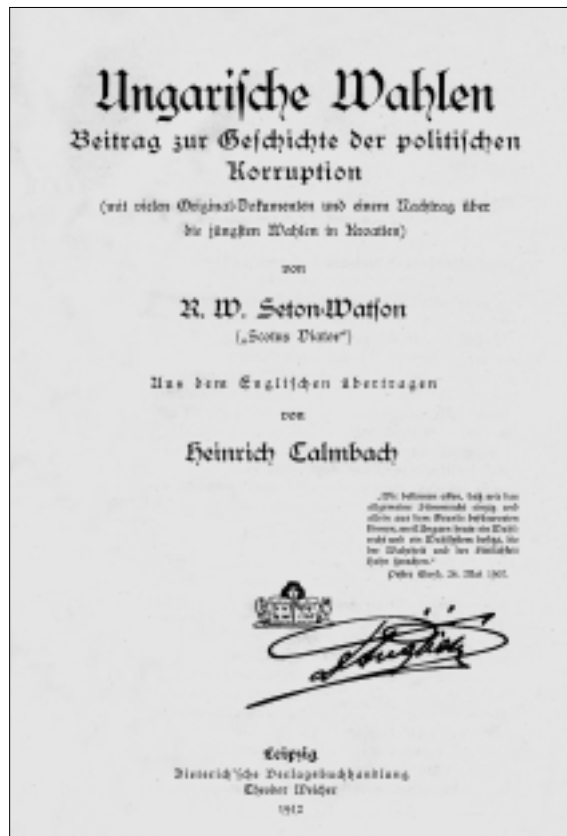
⁸ Usp. S. LIPOVČAN, „Die südslawische Frage und der Weltkrieg: ponovno o genezi djela i sudbini prvog izdanja“, u: *GP*, 2/2002, 196.

srpskog jedinstva, čija politika nije poboljšala nepovoljan položaj Hrvata, nego ga je nesvjesno stavila u funkciju tuđih aspiracija. Istodobno je osuđivao nerazboritost vladajućih političkih krugova u Beču i Budimpešti, koji nisu željeli prepoznati potrebe Hrvata i nisu im bili spremni dati veća prava.

U spomenutom se djelu Pilar dosta osvrtao i na opus utjecajnog R. W. Seton-Watsona (1879.-1951.), koji je, pod pseudonimom Scotus Viator, od 1905. objavio velik broj kritičkih tekstova o međunacionalnim odnosima u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Pilarovo zanimanje nije bilo nimalo neuobičajeno, ako se zna da je taj škotski publicist bio autentični izvor političkih obavijesti britanske javnosti o podunavskoj Monarhiji i da je dosta pozornosti posvećivao upravo istraživanju »južnoslavenskog pitanja«. Njegovi rezultati objavljeni su u opsežnoj knjizi *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy*, koja je ubrzo s dopunama prevedena na njemački jezik — *Die südslawische Frage im Habsburger Reich* — čime je postala dostupnija i širem čitateljstvu Monarhije.⁹ Recepcija te temeljite studije je bila vrlo povoljna u hr-

⁹ Seton Watson je u pogledu Hrvatske objavio manje djelo *Absolutismus in Kroatien* (Wien-Leipzig, 1909. i engl. izdanje: London, 1912.), a u knjizi *Corruption and Reform in Hungary* (London, 1911, u njemačkom prijevodu *Ungarische Wahlen. Beitrag zur Geschichte der politischen Korruption*, Leipzig, 1912),

vatskoj javnosti jer je jasno pokazivala hegemonijalno ponašanje vladajućih ugarskih političara i ravnodušnost bečkog dvora prema Hrvatima. »Knjiga elegantna kao misao Renesanse« zapisao je knez Lujo Vojnović o tom djelu, napose ciljajući na njezinu stručnu vrijednost u pogledu donošenja mnogih novih dokumenata.¹⁰ Utjecajni sveučilišni profesor književnosti i politički aktivist Gjuro Šurmin je istaknuo sljedeće: »taj kulturni Irac [sic!] podao takvu knjigu o nama evropskomu svijetu, da bi je jedva naš čovjek mogao bolje, vjernije, a i objektivnije napisati.«¹¹

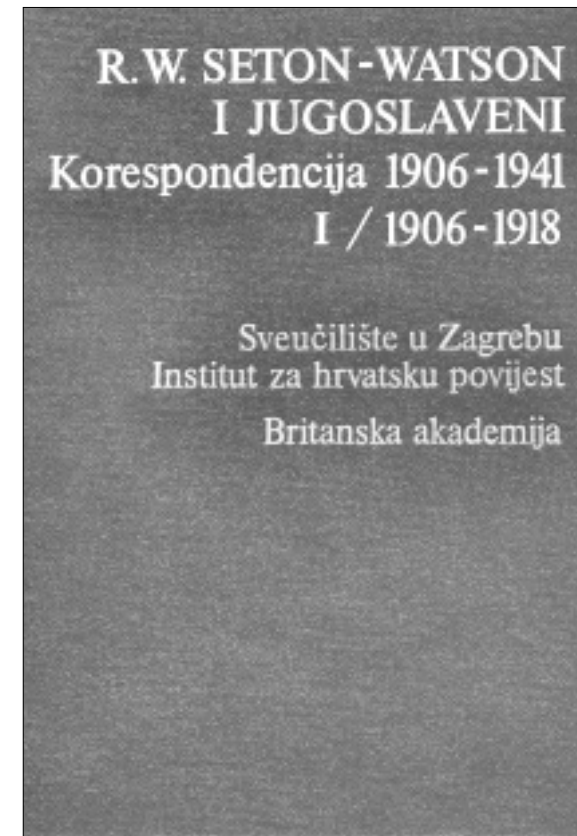
Konačno, s historiografskog je gledišta važna i kritički objavljena Seton-Watsonova korespondencija s mnogo podataka za razdoblje do raspada Habsburške Monarhije, koji nam dopuštaju usporedbu njegovog pristupa južnoslavenskom pitanju s Pilarovim koncepcijama.¹² Ta je korespondencija neizmjerljivo dragocjena jer se Se-

gdje je tvrdio da Ugarska ima »the most illiberal franchise in Europe«, bacio je dodatno svjetlo i na izborne manipulacije u Hrvatskoj.

¹⁰ Dr. L. [Luj] knez VOJNOVIĆ, »Strossmayer i Gladstone (1876-1892)«, *Savremenik*, Zagreb, 1912., 20-29.

¹¹ G. [Luj] ŠURMIN, »Strani svijet i Hrvatska«, *Savremenik*, 1913., 445.

¹² R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni. *Korespondencija 1906-1941, 1/1906-1918*, Zagreb-London, 1976.

ton-Watson, u maniri mudrog diplomata koji želi steći što više pouzdanih podataka, dopisivao s pristašama raznih političkih koncepcija. Istodobno, u toj se zbirci pisama može uočiti kako Seton-Watson nije običan propagandist nego nastoji svoja gledišta redovito temeljiti na argumentima.

Premda je bio nekoliko puta u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini, gdje se upoznao s vodećim osobama javnoga života, nemamo nikakvih dokaza da se Seton-Watson susreo i s Pilarom. S izbijanjem Prvoga svjetskog rata ta su se dva pisca našla u dvije međusobno zaračene države. U tom ozračju napisao je Pilar sljedeće: »tko želi nešto saznati o pitanju južnih Slavena mora posegnuti za Seton-Watsonom ili srpskim piscima.«¹³ S obzirom da su ti pisci bili iz redova ratnih neprijatelja Habsburške Monarhije, nije čudno što ih je nazvao »izvorima nepovjerenja«. S druge strane, složio se s postavljenom tezom da je pitanje južnih Slavena i dalje »životno pitanje Austro-Ugarske«. Time je priznao da je središnji problem južnoslavensko pitanje, jer je presudno

¹³ L. V. SÜDLAND, *Južnoslavensko pitanje*, 1. U knjizi se Pilar najviše osvrtao na trojicu srpskih pisaca, Jovana Cvijića, Milana Spalajkovića i Vladana Đorđevića, koje je smatrao vrlo jednostranim i tendencioznim autorima kada su pisali o srpskim interesima u Bosni i Hercegovini. Nastojao je opovrgnuti većinu njihovih nacionalističkih teza, koje su imale solidnu recepciju širom Europe.

utjecajlo na unutarnje i vanjske odnose države, a osobito je moglo doći do izražaja u slučaju ratnog poraza Habsburške Monarhije.

Životopis Seton-Watsona isto tako pokazuje da se radilo o jednoj od najkompetentnijih osoba u pogledu poznavanja političkih zbivanja na jugoistoku Europe. Prema njegovoj biografiji, došao je u Beč »ispunjen jakom i temeljitom naklonošću prema Habsburškoj Monarhiji«.¹⁴ Vjerovao je da je podunavska Monarhija element europskog mira, koji je nužan za prevladavanje napetosti između Njemačke i Rusije. U tom smislu, Austro-Ugarska Monarhija je trebala biti prirodni geopolitički saveznik Britanaca.¹⁵ Poznati hrvatski povjesničar Ferdo Šišić pokušao je protumačiti širi kontekst Seton-Watsonovog zanimanja za Dvojnu Monarhiju. Duh vremena presudio je u njegovoj odluci da izučava Austro-Ugarsku, tvrdio je Šišić, naglašavajući da su u Engleskoj tada prevladali osjećaji da Njemačka teži za svjetskim gospodstvom.¹⁶ Kralj Edvard VII. planirao je Monarhiju okružiti političkim protivnicima i utjecati na unutarnje faktore da je federaliziraju, ali nije mu uspjelo pridobiti cara i kralja Franju Josipa I. za svoje zamisli. Na tom je tragu Seton-Watson zastupao otpočetak mišljenje, da Monarhiju spašava jedino ravnopravnost među njezinim narodima i labavljenje veza s Njemačkom.

Promatrajući unutarnje uređenje, Seton-Watson je postao sklon narodima koji se nisu osjećali ravnopravnima u dualistički uređenoj državi. Osobito je gajio simpatije prema nemađarskim narodima — Slovacima i Rumunjima — koji su se našli u Transilitaniji, gdje su vodili otvorenu borbu za priznavanje osnovnih narodnih prava. S vremenom se sve više koncentrirao i na jugoistok Monarhije, koji je na određeni način smatrao ključnim pitanjem podunavske države. Prvo se upoznao s banskom Hrvatskom koja se, također po odredbama Hrvatsko-ugarske nagodbe (1868.), nalazila u istočnom dijelu Monarhije, u specifičnom odnosu s Ugarskom, ali s priznatim pravom na uživanje djelomične državne autonomije.

Spomenuo sam da je Seton-Watson više puta posjećivao hrvatske krajeve. Njegovi su dolasci izazivale salve oduševljenja. Premda je hrvatska političko-stranačka scena bila međusobno snažno podjeljena s gledišta raznih ideoloških načela, gotovo su svi burno odobravali Seton-Watsonov dolazak. Početkom 1912. posjetio je Dalmaciju. Prigodom boravka u Dubrovniku lokalno stanovništvo mu je jednodušno izražavalo počasti. Tri stranačka lista, liberalno-slavenofilska *Crvena Hrvatska*, kršćansko-socijalnim idejama privržena *Prava Crvena Hrvatska* i srpsko-katolički *Dubrovnik* zajedno su radosnim tonovima prihvatili stranog gosta.¹⁷ On je za njih bio važna figura koja je iznijela pred forum Europe »naše pitanje«. Istaknuo je kakva je bila ma-

¹⁴ R. W. Seton-Watson i *Jugoslaveni*, 13.

¹⁵ Hugh SETON WATSON, »Robert William Seton-Watson i jugoslavensko pitanje«, *Časopis za suvremenu povijest* (dalje: *ČSP*), Zagreb, 2/1970., br. 2, 75.

¹⁶ Ferdo ŠIŠIĆ, »Mr. Seton Watson«, *Obzor*, Zagreb, br. 122/1920. Članak je objavljen u povodu Seton-Watsonova dolaska u Zagreb.

¹⁷ »Scotus Viator u Dubrovniku«, *Crvena Hrvatska*, Dubrovnik, br. 16-17/1912.; »Dobro nam došao!«, *Prava Crvena Hrvatska*, Dubrovnik, br. 365/1912. i »Scotus Viator u Dubrovniku«, *Dubrovnik*, Dubrovnik, br. 8 i 9/1912. Izvještaj britanskog vicekonzula u Dubrovniku, koji potvrđuje erupciju oduševljenja lokalnog stanovništva, objavljen je u: H. SETON-WATSON, »R. W. Seton-Watson«, 83.

đarska politika prema banskoj Hrvatskoj, gdje je na pragu uvođenja komesarijata bio raspušten hrvatski Sabor, ali je ujedno ukazivao na važnost južnoslavenskog problema u Monarhiji.

III.

Provedena analiza pokazuje da su neka bitna gledišta između Pilara i Seton-Watsona bila do Prvoga svjetskog rata bliska.¹⁸ Naime, Seton-Watson se sve do izbijanja rata zalagao za održavanje Habsburške Monarhije u reformiranom obliku, a što je Pilaru bilo također prihvatljivo jer je rješenje južnoslavenskog pitanja vidio kao životno pitanje Monarhije. Drugim riječima, obojica su zagovarala promjenu unutarnjeg uređenja države na temelju povećanja prava naroda jugoistoka Monarhije.

Pilar je, unatoč kritici pojedinih političkih gledišta, koje treba nužno promatrati u ozračju Prvoga svjetskog rata, smatrao da je Seton-Watson napisao »izvanredno djelo«, »pregledno« i »objektivno«.¹⁹ Hrvatski pisac je odobravao simpatije Škota prema južnim Slavenima jer je i sam bio uvjeren da su vrhovi Monarhije bili nepravedni u svojem tvrdoglavom ustrajavanju na dualističkom uređenju. Međutim, nije se nikako složio sa Seton-Watsonovim gledištima o potrebi hrvatsko-srpske nacionalne integracije u Monarhiji i njegovim kasnijim zaokretom prema potpori stvaranja jugoslavenske države na ruševinama Habsburške Monarhije jer je držao da su nastojanja oko jedinstva Hrvata i Srba posve neprirodna, nepoželjna i protivna povijesnim argumentima.

Akutna kriza dualizma izazivala je pojavu raznih skupina, koje su kreirale nove ili su oživljavale već više-manje poznate ideje o rješavanju spornih pitanja. Gledište Seton-Watsona bilo je do Prvoga svjetskog rata najbliže nekom obliku vizije trijalističko-austrofilski preoblikovane države, po kojoj bi se južnoslavenski narodi Monarhije — osim Slovenaca iz političko-strateških razloga — politički udružili te ravnopravnije obavljali zajedničke poslove s Austrijom i Ugarskom. Na taj način oni više ne bi bili na političkoj margini, nego bi se stjecanjem višeg stupnja državnih prava bolje integrirali s dva naprednija naroda. Dualizam bi bio zamijenjen trijalizmom, a u središtu južnoslavenskog pitanja bilo bi pitanje uređivanja hrvatsko-srpskih odnosa. Ideja trijalizma (Trialismus, Trias Plan) javljala se i prije u pojedinim političkim krugovima koji su htjeli stati na kraj dinamičnom mađarskom nacionalizmu, no nakon aneksije Bosne i Hercegovine doživjela je klimaks i često se spominjala u raspravama gotovo sve do propasti Habsburške Monarhije. Prema većini gledišta suvremenih povjesničara trijalizam nije bio realna politička opcija jer je isključivo služio austrijskoj političkoj eliti da manipulira s Hrvatima kako bi strašili Mađare, ali svi oni posvećuju mu solidnu pozornost, što pokazuje njegovu tadašnju aktualnost i živost.²⁰

Simpatiziranja s trijalizmom jasno su očitovana u knjizi o »južnoslavenskom pitanju« i korespondenciji koju je Seton-Watson vodio s Friedrichom Funderom, uredni-

¹⁸ Do sada je jedini proveo analizu u kratkom članku Josip NAD, »Seton Watson i Sidland o jugoslavenskom pitanju«, *Jugoslovenska obnova-njiva*, Zagreb, br. 15/1920., 333-335.

¹⁹ L. V. SÜDLAND, *Južnoslavensko pitanje*, 302.

²⁰ U hrvatskoj historiografiji dominantno je gledište Mirjane GROSS, koja se jedina ozbiljno bavila utjecajem trijalističke ideje u hrvatskoj i monarhijskoj politici. Usp. njezine radove: »Hrvatska uoči aneksije Bos-

kom kršćansko-socijalnog dnevnika »Reichspost« te dvojicom Hrvata, Ivom Lupis-Vukićem i Isidorom Kršnjavijem. U zaključku *Južnoslavenskog pitanja* istaknuo je da bi formacija trijalističke države pod auspicijama Austrije ojačala utjecaj te države na Balkanu i proizvela reakciju osjećaja u Srbiji. Triangularna igra između Beča, Pešte i Zagreba pokazala bi novu perspektivu. Upravo je aneksija Bosne i Hercegovine dovela aspiracije hrvatsko-srpskog jedinstva na dohvat praktične politike. Austrija nije više mogla širiti svoj utjecaj na Balkanu, ako nije bila spremna pridobiti simpatije osam milijuna južnoslavenskih podanika, a Hrvati i Srbi bi u užem savezu s Austrijom protiv Ugarske uništili dualizam i pripravili put za kompromis između federalizma i centralizma. Trijalističkim rješenjem otpala bi iredentistička opasnost jer bi došlo do prijenosa središta gravitacije među južnim Slavenima od Srba na Hrvate, od Beograda na Zagreb. Tako bi hrvatska metropola postala centar južnoslavenskog života. Širi južnoslavenski patriotizam uključivao bi »plemenski individualitet« i ne bi bio inkompatibilan s lojalnim ponosom posjedovanja austrijskog imperijalnog građanstva. O tome je pisao I. Lupis-Vukić: »Needless to say, I sympathise strongly with the idea of Croato-Serbian unity, but I am convinced that it can only be realised within the bounds of the Habsburg Monarchy, and that its realisation outside those boundaries would be desirable neither in the interests of the Croats and Serbs, nor in those of Austria and of Europe as a whole. [...] In other words, the support of the moderate Germans is absolutely essential for the realisation of Trialism and it would therefore be the greatest possible mistake to indulge in anti-German outbursts or to allow the publication of anti-German attacks in the leading Coalition organs.«²¹ Ovaj citat pokazuje gotovo identičnost s Pilarovim gledištima. Naime, Seton-Watson upućuje Hrvate da si pronađu saveznike u svojoj nacionalnoj borbi i u tome im preporuča oslonac na Beč i njegove »the German governing classes«, pa makar oni ne uživali simpatije hrvatskog javnog mnijenja. U dopisivanju s dr. Kršnjavim, u vezi objašnjavanja odnosa Monarhije i Hrvata prema Srbiji, Seton-Watson piše: »Der Trialismus den ich in der Broschüre bespreche, hat gar nichts mit Serbien und Montenegro zu tun; eine Eroberung dieser zwei Länder wäre meiner Ansicht nach, verhängnisvoll und würde den Trialismus unmöglich machen. Nur glaube ich — mit Recht oder Unrecht — dass ein trialistischer Staat eine so starke Attraktionskraft auf Serbien wenigstens ausüben würde, dass es gezwungen sein würde, freiwillig in die Monarchie hineinzukommen; [...]«²² (Trijalizam o kojemu govorim u brošuri, nema baš nikakve veze sa Srbijom i Crnom Gorom; osvajanje tih dvaju zemalja bilo bi po meni zlosretno i učinilo bi trijalizam nemogućim. Vjerujem samo — s pravom ili ne — da bi trijalistička

ne i Hercegovine», *Istorija XX. veka*, ZR III, Beograd, 1962., 153-275 i »Hrvatska politika velikaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda«, *ČSP*, 2/1970., br. 2, 9-74 i prilog u: Jaroslav ŠIDAK, M. GROSS, Igor KARAMAN i Dragovan ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914.*, Zagreb, 1968., 227-228.

²¹ R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni, 51-52.

²² Isto, 60.

²³ Isto, 72.

država imala barem toliko snažan utjecaj privlačnosti na Srbiju, da bi je prisilila da dragovoljno uđe u Monarhiju.)

Seton-Watson je zastupao trijalizam austrofilске orijentacije. Funderu je pisao: »Ich vertrete hier meinen Ihnen schon bekannten Standpunkt, dass Oesterreich diese Frage lösen muss und wird, dass Kroatien sein Heil in Wien zu suchen hat, trotz aller Enttäuschungen und Missverständnisse, und appelliere (in einer etwas verhüllten Weise) an die Christsozialen als reichsbildende Partei.«²³ (Ovdje zastupam svoje Vama već poznato stajalište, da Austrija mora i da će riješiti to pitanje, da Hrvatska treba ražiti svoju sreću u Beču, unatoč svim razočaranjima i nerazumijevanjima i apeliram /na nešto uvijeniji način/ na kršćanske socijale kao državotvornu stranku.)

Iz političkog kruga Austrije, koji su sačinjavali kršćanski-socijali, liberalni birokrati, pojedini aristokrati i okolina prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, stizali su blagonakloni poticaji prema trijalizmu. Među austrijskim pristašama trijalizma snažno se očitovalo negodovanje prema Mađarima i njihovom političkom pravcu, koji su s jedne strane bili rigidno jednostrani u svojem ponašanju prema svim ostalim narodima Translajtanije, a s druge su svojim zahtjevima za punim suverenitetom na svim područjima državnog života iritirali bečki dvor. Protumađarskom dijelu austrijskog političkog vrha bilo je stalo da na svoju stranu pridobiju Hrvate koji su, unatoč osamstoljetnoj povijesti života u istoj zajednici, bili krajnje nezadovoljni u zajednici s Mađarima. U skladu sa svojom austrofilskom orijentacijom i Seton-Watson je također imao nepovoljno mišljenje o mađarskoj politici, o čemu je, nakon osobnog osvjedočenja, napisao dosta priloga.²⁴ Stoga je bio uvjeren da »Austria's prestige throughout the Balkans and, indeed, her very future as a Great Power, depend upon a solution of the Southern Slav Question.«²⁵ Po tome možemo zaključiti da je za njega trijalizam bio nužan zbog prirodnog zadovoljavanja političkih prava južnoslavenskih naroda, ali i najfunkcionalniji model za razvoj Austrije. U njegovu vrijednost vjerovao je do izbivanja Prvoga svjetskog rata. O tome svjedoči L. Lenard koji se početkom srpnja 1914. s njime sastao u Krakovu.²⁶ Razgovoru je nazočio i mladi književnik Ivo Andrić (budući nobelovac), po orijentaciji integralni jugoslavenski nacionalist, dok se Lenard smatrao umjerenim trijalistom. Prema Lenardu je Seton-Watson bio frapantno dobro informiran o političkim kretanjima. Za Britanca je trijalizam bio »posljednji pokušaj da se spriječi katastrofa«. I dalje je isključivao mogućnost da svi Slovenci uđu u treću južnoslavensku jedinicu jer su morali ostati u sklopu s Austrijom, a nužno je gledao i na njemački interes izlaza na Jadran.²⁷ Ipak, predviđao je mogućnost

²⁴ Više o pogledima Seton-Watsona prema mađarskoj politici vidi: László PÉTER, »R. W. Seton-Watson's Changing Views on the National Question of the Habsburg Monarchy and the European Balance of Power«, *The Slavonic and East European Review*, London, vol. 82, No. 3, July 2004, 655-679.

²⁵ R. W. SETON-WATSON, *Absolutism in Croatia*, London, 1912, 56.

²⁶ Dr. L. LENARD, »Janez Krek i Seton Watson o trijalizmu«, *Obzor*, br. 146/1936., 2.

²⁷ To nije bilo originalno mišljenje Seton-Watsona. Poznati pokret »novi kurs«, koji je bio preteča stvaranja Hrvatsko-srpske koalicije, ne spominje Slovence u svojim kombinacijama. Takvo gledište loše je utjecalo na slovenske liberalne, koji su bili skloni »jugoslavenskom pravcu«. (Janko PLETERSKI, *Nacije Jugoslavija revolucija*, Beograd, 1985., 123.)

evolucije po kojoj bi se »austrijski južni Slaveni« odvojili od Austrije i raširili dalje »na jug«, što je po prilici bilo predskazanje buduće samostalne jugoslavenske države. Postoji još jedan izvor koji je mogao utjecati na to da je slabila Seton-Watsonova vjera u transformaciju Monarhije. Dr. Vatroslav Jagić, hrvatski profesor na Sveučilištu u Beču, uputio mu je pismo u kojemu naglašava: »[...] Tako se sve više gubi nada da bi bila moguća reorganizacija monarkije na novoj federalističkoj bazi, i čovjek se mora pitati nije li čitavi državni organizam već preslab, a da bi mogao izdržati takovu operaciju. Mi smo već previše ovisni o Njemačkoj. Koncesije koje se na malo i pod presijom daju austrijskim Slavenima današnja Neue Freie Presse žigoše kao zločinački pokušaj da se stvori zapadna slavenska država! Tome se mora učiniti kraj! Tako ovaj svjetski list pozdravlja Novu Godinu! Tako nam se otvara novo razdoblje tlačenja austrijskih Slavena! Čovjek bi zbilja mogao poludjeti pred takovom sljepoćom! Ali zašto vam iznosim sve te tužbe i jadikovke? Vi poznate naše žalosne prilike. Jedina je razlika, da Vas Južni Slaveni smatraju prevelikim optimistom, dok se kod nas pesimizam u akutnoj formi sve to više širi.«²⁸

Trijalistička je koncepcija bila popularna u pojedinim hrvatskim političkim krugovima jer se vjerovalo da bi u slučaju stvaranja treće državne jedinice svoju afirmaciju doživjela ideja hrvatske državnosti, a središte nove jedinice bilo bi u Zagrebu. Takvu realizaciju osobito su podržavali pripadnici Stranke prava (onaj dio koji je slijedio Josipa Franka), koji su tradicionalno kritizirali sustav Nagodbe i uže političko povezivanje sa Srbima. Uoči aneksije Bosne i Hercegovine otvoreno su izražavali svoju nadu da će dinastija izaći u susret hrvatskim zahtjevima. Budući da Bosna i Hercegovina nije bila spojena s banskom Hrvatskom, okrenuli su se prijestolonasljedniku Franji Ferdinandu, s kojim su bili u vezi preko njegove Vojne kancelarije (Militärkanzlei). Prvaci Stranke prava vjerovali su da je habsburška dinastija jedina veza koja spaja podijeljene hrvatske zemlje i da će kad-tad morati podržati političke ciljeve Hrvata, koji su joj spremni lojalno služiti.

Srpski političari u Austro-Ugarskoj i u Kraljevini Srbiji žestoko su se opirali trijalističkoj ideji jer su u njoj vidjeli jednu od glavnih kočnica za širenje srpskoga imperijalnog programa prema Zapadu. U trijalizmu su prepoznali afirmaciju hrvatske, a ne srpske državnosti. Svetozar Pribičević, prvak Srpske samostalne stranke, zapisao je o hrvatskoj državnoj ideji: »Hrvatsko državno pravo ne možemo na osnovu naših razmatranja priznati kao solidan osnov za uspješan politički rad. Ono ne živi u svijesti narodnoj, ne odgovara potrebama narodnog života i razvoja, ne računa sa težnjama narodnim, pa zato se ne može i ne smije uzeti kao osnovka politike narodne.«²⁹ Osim toga, čak i u slučaju stvaranja južnoslavenske državne jedinice unutar Monarhije, koja bi neutralizirala hrvatsko-srpske napetosti, srpski su političari vidjeli nepovoljno rješenje, jer bi ona ometala pijemontsku ulogu Kraljevine Srbije, odnosno njezinu čelnu ulogu u okupljanju svih južnoslavenskih područja. Ta bi jedinica više služila integraciji Monarhije, nego jačanju separatističkog pokreta u korist srpske državne ideje. Konačno, postojao je strah da bi trijalizam mogao razviti centripetalnu silu, koja bi mož-

²⁸ »Iz naše nedavne prošlosti. Jedno pismo Vatroslava Jagića Setonu Watsonu«, *Obzor*, br. 10/1924., 1-2.

²⁹ Svetozar PRIBIČEVIĆ, *Izabrani politički spisi*, (Hrvoje MATKOVIĆ, ur.), Zagreb, 2000., 146.

da mogla čvršće privući Srbiju u interesnu sferu Monarhije.³⁰ Zbog svega toga trijalizam je ocijenjen kao najozbiljnija prijetnja srpskim državnim i nacionalnim ciljevima. O tome najbolje govori stvaranje tajnih terorističkih organizacija, koje su dovele do ubojstva prijestolonasljednika Franje Ferdinanda i njegove supruge.³¹ U kontekstu veze političkih programa i nasilja valja podsjetiti na svjedočanstvo poznatoga talijanskog političara grofa Carla Sforze, koji je zapisao da mu je srbijanski premijer Nikola Pašić izjavio na Krfu da se »samo jednom ozbiljno preplašio za sudbinu svoje zemlje, a to je bilo onda, kada su mu postale jasne namjere Franje Ferdinanda.«³²

Pilar je također imao sklonosti prema trijalizmu, koji je kao zamisao svakako išao u prilog hrvatskim interesima, ali je procijenjivao da ta ideja ne može uspjeti zbog mnogih proturječnosti unutar višenacionalne austro-ugarske zajednice. Prije svega, nije bio zadovoljen kriterij cjelovitog rješavanja nacionalnih problema, a postavljalo se pitanje aspiracija nekih drugih naroda Monarhije, osobito Čeha i Poljaka, ali i ostalih narodnih zajednica. Još bi veći otpor pružali Mađari, koji su u trijalizmu vidjeli neprimjereno narušavanje njihova privilegiranog položaja. Zbog svojih interesa i položaja na Jadranskom moru, toj bi se rekonstrukciji sigurno oduprijeli Nijemci i Talijani. Zato je Pilar držao da trijalizam »samo ojačava centrifugalne sile« u Monarhiji.³³ Stoga je zagovarao specifičnu ideju, po kojoj bi opći interesi morali ležati u stvaranju snažne i cjelovite države unutar koje bi bili zadovoljene i hrvatske potrebe. Predlagao je stvaranje Hrvatskog kraljevstva (banska Hrvatska, Dalmacija, Bosna i istarski otoci) koje će se spojiti u »dualističko uređenje u formi subdualizma«. To bi Kraljevstvo »raspolagalo djelomičnim suverenitetom u okviru zemalja krune sv. Stjepana.«³⁴ Dok je za trijalizam tvrdio da je »kula u zraku«, za svoje rješenje »južnoslavenskog pitanja« smatrao je da je u skladu s realnom politikom. Glavna mu je zadaća bila odbaciti podijeljenost historijskih hrvatskih zemalja, koje bi se — ujedinjene u jedno upravno područje — lakše mogle oduprijeti talijanskim i srbijanskim pretenzijama. Pilar je takvu ideju podržavao tijekom Prvoga svjetskog rata, kada je predviđao da će austro-ugarski Slaveni nakon rata izgubiti na političkom utjecaju, ali da će se svi nedostaci moći ukloniti reformiranjem dualizma. Hrvatsku je slabost nalazio u političkoj dezorijentaciji i nerazvijenoj privredi, koja je bila posljedica raskomadnog nacionalnog tržišta. Jedini izlaz za hrvatsku politiku vidio je u čvršćoj vezi sa cjelovitom Monarhijom (*Gesamtmonarchie*).³⁵ Unatoč slabostima Monarhije, najviše izazvanoj nesređenim odnosima među njezinim raznim narodima i međunarodnim položajem, Pilar je procjenjivao da nakon rata slijedi njezino jačanje u savezu s moćnom Nje-

³⁰ H. SETON-WATSON, »R. W. Seton-Watson«, 80.

³¹ Na istovjetan način i iz istih motiva argumentirali su i čelnici Jugoslavenske nacionalističke omladine u Hrvatskoj g. 1912. i 1913. (Vidi: S. LIPOVČAN, *Mladi Ujević, politički angažman i rana proza /1909-1919./*, Split, 2002., 132-133.)

³² Karlo SFORCA, *Neimari savremene Evrope*, (prijevod s francuskog jezika: *Les batisseurs de l'Europe moderne*), Beograd, 1932., 55.

³³ L. von SÜDLAND, *Južnoslavensko pitanje*, 305.

³⁴ Vidi: Z. MATIJEVIĆ, »Političko djelovanje dr. Ive Pilara i pokušaj rješavanja južnoslavenskog pitanja u Austro-Ugarskoj Monarhiji (ožujak-listopad 1918.)«, u: *GP*, 1/2001., 159.

³⁵ Ispod naslova Pilarove knjige o južnoslavenskom pitanju nalazi se geslo »indivisibiliter ac inseparabilitet«.

mačkom.³⁶ Neki su smatrali da je Pilar time ponudio ideju mađarofilskog trijalizma jer je predložio da se Hrvatska pripoji Bosni i Dalmaciji, ali u sklopu zemalja krunice sv. Stjepana.³⁷ Iz spomenutog Pilarovog prijedloga proizlazi da nije zagovarao nikakvu varijantu hrvatsko-srpske političke jedinice, nego je isključivo isticao hrvatski državni individualitet.

Seton-Watson je u već spomenutoj knjizi *Die südslawische Frage im Habsburger Reich* pretpostavio postojanje triju rješenja za južnoslavensko pitanje: velikosrpsko, velikohrvatsko i trijalističko. Prva dva nisu uživala njegove simpatije jer je vjerovao da oba nude samo hegemoniju jedne nacionalističke ideje. Potonje rješenje predviđalo je ujedinjenje Hrvata i Srba na ravnopravnim temeljima unutar jednog državnog tijela u okviru Habsburške Monarhije. Time »južnoslavensko pitanje« ne bi bilo cjelovito riješeno. Seton-Watson u svojoj temeljitoj analizi toga pitanja nije našao mjesta za Slovence. Za njih je zapisao: »They have no distinct history of their own: their voice cannot be decisive in any solution of the problem; and urgent reasons of strategy and geography make it impossible for them to be included in any unified Southern Slav state of immediate future.«³⁸ Slovence je naveo među populacijom Istre (15% od ukupnog stanovništva), ali je bio siguran da zapadna obala Istre od Trsta do Pule pripada Talijanima, dok o ostalom dijelu nije govorio kao o dijelu južnoslavenske države.

Pilar je ozbiljno shvatio Seton-Watsonovo pisanje jer je bio svijestan dometa koje je škotski publicist mogao polučiti u inozemstvu. Stoga je podvrgnuo kritičkoj analizi njegove radove i došao do zaključka da je »hrvatsku politiku shvatio samo napola, a srpsku uopće nije shvatio, pa se zato njegova knjiga može upotrebljavati samo s oprezom«. Nije odbacio sva gledišta, dapače opis povijesti do 1880-ih godina i veći dio ocjene sustava autokratske vladavine bana Khuen-Héderváryja u banskoj Hrvatskoj (1883.-1903.) smatrao je odlično napisanima. Primjerice, Seton-Watson je pisao o hrvatskom banu da je kao »a man of ruthless will and great political ability he was able by a judicious combination of corruption and intimidation to get a sufficient number of complaisant persons returned at elections to form a governmental majority from their ranks.«³⁹ Pilar je pisao: »Khuen vladaše u Hrvatskoj s pomoću zobi i bića, kako se njegov način nazivaše u Ugarskoj. Vrlo mi je neugodno, ali to ne znači ništa drugo, nego da je vladao podmićivanjem i nasiljem. Seton-Watson ima posve pravo, kada tvrdi, da je Khuen pokvario u Hrvatskoj čitavu jednu generaciju. Osobito se nasiljem služio na izborima. Posebno omiljelo sredstvo bijaše sprečavati s pomoću oružnika (gendarmes) dolazak izbornika na biralište. Kada se seljaci sili protiviti silom, Khuen bi dao da se puca i zato u Hrvatskoj gotovo nikada ne bijaše izbora bez krvoprolića.«⁴⁰ Slična je bila ocjena i u vezi opisa uprave u Bosni i Her-

³⁶ Dr. JURIČIĆ [I. PILAR], *Svjetski rat i Hrvati. Pokus orientacije hrvatskoga naroda još prije svršetka rata*, Zagreb, 1915., 39.

³⁷ IVANOV [Milivoj DEŽMAN], *Južnoslavensko pitanje*, Zagreb, 1918., 67.

³⁸ R. W. SETON-WATSON, *The Southern Slav Question*, 2.

³⁹ Hugh and Christopher SETON-WATSON, *The Making of a New Europe. R. W. Seton-Watson and the last years of Austria-Hungary*, Seattle, 1981, 59.

⁴⁰ L. V. SÜDLAND, *Južnoslavensko pitanje*, 247.

cegovini. Pilar je posebno pohvalio dijelove intervjua s mađarskim političarem Benjaminom Kállayem, koje je navodio kao relevantan izvor obavijesti o političkim kretanjima u Bosni i Hercegovini. Riječ je o Kállayevom razgovoru za londonski »The Times« u kojemu je izjavio: »My countrymen have treated Croatia badly, prevented its development, and exploited it financially; they will pay for this one day.«⁴¹ Ipak, što se Seton-Watson više približavao europskoj ratnoj dimenziji, to je za Pilara bio odbojniji. Da bi ukazao na neke pojedinosti koje su išle u prilog obrani njegovih teza Pilar je navodio prvotne izjave Seton-Watsona koje su pokazivale svojevrsnu odbojnost prema čvrstom vezivanju svih Hrvata i Srba iz navodnog straha da bi se na taj način kulturno naprednija hrvatska strana pretopila u »istočnoj« kulturi pravoslavnog svijeta što bi oslabilo prigodu za kvalitetniji razvoj Balkana. Prema toj viziji Hrvatska je trebala biti motor zamašnjak razvoja velikog prostora jugoistoka Monarhije, pa i šire, ali u zajednici sa srednjoeuropskim područjem koje je bilo okupljeno pod dinastijom Habsburgovaca. Tijekom Prvoga svjetskog rata promijenio je model rješavanja »južnoslavenskog pitanja«. Umjesto Habsburške Monarhije pojavila se Srbija kao središte okupljanja.

Što je sve Pilar smatrao neprihvatljivim u Seton-Watsonovim razmišljanjima? Prije svega, učestalo mu je predbacivao da nije shvatio kako je nastao i kako se razvijao *svesrpski pokret* te koji su uopće njegovi ciljevi.⁴² Pod pojmom *svesrpskog pokreta* Pilar je razumijevao imperijalnu ideju suvremenoga srpskog nacionalizma, koji je u Hrvatskoj pustio korijene 1861. godine. Tada su, prema Pilaru, u hrvatskom Saboru postavljeni prvi zahtjevi za priznavanjem srpske državnosti na hrvatskom području.⁴³ Kasniji tijek pokazao je jačanje srpskog nacionalizma koji je ozbiljno namjeravao ujediniti sve Srbe u jednoj državi. Pilar je početkom rata zapisao: »Nedvojbeno jest, ali, da se od godine 1907. srpska politika u Hrvatskoj vodi isključivo pod vidom propagande, koju kraljevina Srbija vodi u svrhu svoje državne ekspanzije.«⁴⁴ U tom je razdoblju na čelo hrvatske politike došla Hrvatsko-srpska koalicija (HSK). Ona je bila vođena idejom hrvatsko-srpskoga političkog saveza, koja je u početku označavala borbu za bolji ustavni položaj Hrvata i Srba u Monarhiji, da bi kasnije njezino vodstvo, u kojoj su vrlo snažan utjecaj imali srpski političari S. Pribičević i Dušan Popović, vodilo oportunističku politiku.⁴⁵ S jedne se strane HSK sporazumjevaio s vlastima u Budimpešti, što mu je omogućilo da ima većinu u hrvatskom Saboru, a s druge, tijekom Prvoga svjetskog rata, njegovo je vodstvo javno propagiralo politiku nekonfrontiranja s faktorima dualističke vlasti. Krajem rata HSK počinje igrati »krupnu ulogu u pitanju ujedinjenja« svih južnih Slavena. U razdoblju koje spominje Pilar, od 1907. na dalje, može se na temelju suvremene literature doista vidjeti utjecaj Srbije

⁴¹ R. W. SETON-WATSON, *The Southern Slav Question*, 85.

⁴² L. V. SÜDLAND, *Južnoslavensko pitanje*, 204, 302-303.

⁴³ *Isto*, 204.

⁴⁴ Dr. JURIČIĆ, *Svjetski rat i Hrvati*, 64.

⁴⁵ Usp. M. GROSS, *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906-1907*, Beograd, s. a., 226-227; Srdan BUDI-SAVLJEVIĆ, *Stvaranje države Srba, Hrvata i Slovenaca. Povodom četrdesetgodišnjice jugoslovenskog ujedinjenja*, Zagreb, 1958., 59.

na politiku u Hrvatskoj. U jednom od novijih radova nalazimo sljedeći podatak: »Nikola Pašić je u to vreme bio nezadovoljan držanjem hrvatskih političara u Koaliciji, koji su u nekim svojim izjavama i dalje negirali postojanje Srba u Hrvatskoj. Zato je uoči izbora 1908. godine poslao u Zagreb Jovana Tomića da im prenese njegovo mišljenje i da ih podseti da je Srbija dala značajna sredstva za izbornu borbu Koalicije i da je zbog toga pozvana da vodi prvu reč u južnoslavenskoj zajednici.«⁴⁶

Sljedeći citat pokazuje da je Pilar bio skeptičan u pogledu hrvatskog otpora prema svesrpskom pokretu: »Ne samo da je pretežni dio pravoslavnog življa bio dobio za Beogradske planove, nego je i kod Hrvata postizavala uspjehe, s kojima nije ni računala. [...] Iza balkanskih ratova Hrvati, koji nisu kroz zadnjih 50 godina bili kadri postići niti najskromnijega uspjeha, ostadoše zapanjeni od uspjeha Balkanaca i Srbije, i to pojača još više srpsku sugestiju, koja je već od prije aneksije postojala. Spretnom agitatornom politikom, tendencioznim podupiranjem našeg obrta vojnim liferacijama, zatim prigodnim odlikovanjem i podupiranjem hrvatskih umjetnika, književnika, glumaca i ostalih u javnosti vidljivih ljudi, a valjda i drugim još nekim malim sredstvima, koja stvaraju velika prijateljstva, postizavala je Srbija sve veći uticaj u Hrvatskoj, tako, da se je u Srbiji uvrijedilo uvjerenje: Hrvatska je zrela da padne Srbiji u krilo, Hrvati će podupirati Srbe, kad dodje do obračuna sa Monarhijom.«⁴⁷

Tu je ekspanziju svesrpskog pokreta Pilar osobito doživio u Bosni i Hercegovini, gdje je nastojao oživotvorenjem hrvatsko-muslimanskog bloka suzbiti prijetnju srpske dominacije. U svojim političkim nacrtima predlagao je davanje potpune slobode islamskoj vjeri i potporu za održavanje njezina položaja u Bosni i Hercegovini, dok je za Srbe smatrao da im se kao narodnoj manjini moraju zajamčiti ona prava, koje je suvremena upravna znanost usvojila za zaštitu narodnih manjina.⁴⁸ Svako drugo rješenje, držao je, isključivo bi koristilo rastu srpskog utjecaja. Međutim, bosanski su Hrvati bili više podijeljeni među sobom, odražavajući na taj način razlike mišljenja koje su se već ukorijenile u banskoj Hrvatskoj, tako da ideje Pilara nisu mogle imati čvršćeg uporišta.⁴⁹

Pilar je nastojao pokazati da Seton-Watson uopće nije razumio srbijansku promidžbu protiv Habsburške Monarhije koja je težila rušenju te multinacionalne države i stvaranju tvorevine u kojoj bi bili zadovoljeni pansrpski ciljevi. U tom je smislu upozorio na upotrebu termina »srbohrvatski narod«, koji je bio umjetna kovanica s političkim tendencijama na korist srpskog položaja. Pilar je tu bio dobar prorok: »Taj narod nije nikada postojao i ne će nikada postojati, on je umjetna tvorevina mašte, koja nema veće vrijednosti od hrvatskog ilirizma i jugoslavenstva, i kojoj je suđeno, da se nakon duljeg ili kraćeg obzanka prizna ili Srbstvom ili pak Hrvatstvom«. No, kad je riječ o nacionalnom statusu muslimana Pilar je netočno predvidio budućnost. Vjerovao je da muslimani, koji imaju slabo razvijenu nacionalnu samosvijest — štoviše Pilar piše da je uopće nemaju — ne mogu stvoriti vlastitu naciju i da su zbog toga bliže opciji prihvaćanja hrvatske nacionalnosti.

⁴⁶ Vidi: Ranka GAŠIĆ, »Novi kurs- Srba u Hrvatskoj, Zagreb, 2001.,196.

⁴⁷ Isto, 19.

⁴⁸ Z. MATIJEVIĆ, »Tri dokumenta«, 189.

⁴⁹ Noel MALCOLM, *Povijest Bosne. Kratki pregled*, Zagreb - Sarajevo, 1995., 216.

Jedna od glavnih Pilarovih teza bila je da iza srpskog nacionalizma čvrsto stoji Srpska pravoslavna crkva (SPC). Tu često isticanu tezu nužno je promatrati u okviru Pilarove ocjene da se tek s poznavanjem vjerske povijesti mogu razumjeti kretanja na Balkanu. Gledajući iz povijesne perspektive, SPC je prema Pilaru bio militantni nositelj retrogradnoga bizantskog naslijeđa, koje se u modernom razdoblju pretopilo u model povezivanja nacional-državne ideje s vjerom. Pilar je osobito naglasio da je suvremeni srpski nacionalizam zbog svoje borbenosti i želje za osvajanjima tuđeg teritorija najveća opasnost za Hrvate, ali i sve ostale narode srednjoeuropskog prostora. Prekretnicu je vidio u dolasku Petra Karadorđevića na prijestolje, od kada Srbija započinje sve otvorenije sprovoditi svoje agresivne planove o vanjskoj ekspanziji prema Austro-Ugarskoj Monarhiji, Turskoj i Crnoj Gori, uz potporu carske Rusije. Kako je ta ekspanzivna politika doživljavala uspjehe u balkanskim ratovima, tako je jačala i svijest o srpskoj premoći u »južnoslavenskom pitanju«, koja je »prije ili kasnije« morala dovesti do rata.⁵⁰

S druge strane, Seton-Watson je mijenjao svoja gledišta o Srbima i Kraljevini Srbiji. U prvom je razdoblju dosta nepovoljno komentirao ponašanje Srba, napose njihovu netolerantnost prema katoličanstvu i ideji dakovačkog biskupa J. J. Strossmayera o jedinstvu kršćanskih crkava. Primjerice, pisao je: »Such is the intolerance of the Servians towards Catholicism, that a Barnabite Father sent by Strossmayer to minister to the thousands of Italian workmen engaged in railway work in Servia, was assaulted, injured and obliged to leave the country. In Servia the clergy are sunk in formalism, and their influence is national, not religious.«⁵¹ Upravo s gledišta gospodarske razvijenosti, visokog stupnja kulture i izgrađenosti političke svijesti držao je Seton-Watson da bi, možda, najpovoljnije rješenje bilo da Austro-Ugarska privuče pod svoju domenu Srbiju. Tek će kasnije učeni Škot otkriti specifičnu srpsku vrijednost koja zaslužuje posebnu pozornost u političkim procjenama, a ne privođenje među jednu od austrijskih zemalja. Do promjene je došlo 1912., tijekom Prvoga balkanskog rata, kada je srbijanska država trijumfirala u borbama protiv Turaka. Nедуgo zatim uslijedio je njegov put u novoosvojene »srpske« krajeve u Makedoniji. Njegov biografi pišu: »Impresionirala ga je također većina srpskih oficira koje je susreo. Pokazalo se da su ne samo dobri vojnici nego i civilizirani i inteligentni Europljani. Od tada su nestale Seton-Watsonove bojazni o 'orijentalnoj' barbarskoj prirodi Srbije.«⁵² Ta je impresija dobila na značenju kad je izbio Prvi svjetski rat. Od tada se više brinuo za interese britanskog saveznika, tako da je čak tražio da se mogući teritorijalni gubici Srbije nadoknade »ujedinjenjem svih Srba, Hrvata i Slovenaca Habsburške monarhije.«⁵³ Kasniji razvoj ukazivao je na amplitudu u pristupu srpsko-hrvatskim odnosima unutar jugoslavenske države. Pilar je subjektivno smatrao da je Seton-

⁵⁰ L. V. SÜDLAND, *Južnoslavensko pitanje*, 370.

⁵¹ R. W. SETON-WATSON, *Južnoslavensko pitanje*, 125. U njemačkom prijevodu: »In Serbien ist die Geistlichkeit in Formalismus erstickt, ihr Einfluß ist nationaler, nicht religiöser Art« (ISTI, *Die südslawische Frage*, 145). Da ne bi ispao jednostran, Seton-Watson je odmah zatim uputio čitatelje i na ponašanje nadbiskupa Stadlera u Bosni, koji je bio optuživan za prozelitizam.

⁵² R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni, 20.

⁵³ Isto, 22.

Watson više podlegao utjecaju svojih srpskih prijatelja, nego engleskoj orijentaciji u ratu.⁵⁴ Opet, zanimljivo je istaknuti da Seton-Watson kasnije, uz svu privrženost Jugoslaviji i kritici kako hrvatskog tako i srpskog nacionalizma, nije odbacio stara gledišta o civilizacijskim razlikama. Govoreći o situaciji u Jugoslaviji nakon uvođenja diktature kralja Aleksandra Karađorđevića, istaknuo je ponovo tradicionalne razlike kao važnu činjenicu u razumijevanju unutarnjih sukoba: »The differences between Serb and Croat are above all psychological. They go back for many centuries, and are due to their very different history, the Serb having been under the influence of Byzantium, of the Eastern Church and Empire; the Croat under that of the West, of Rome, of Vienna, of Budapest. The difference is not one of race — Serb and Croat are as near to each other as Wessex to Mercia — of a language, which is of course identical, though two scripts are used; or, again, of religion, since the three religions live amicably side by side. [...] Foolish phrases have sometimes been uttered as to the unbridgible gulf between Eastern and Western culture, as an explanation of Serbo-Croat divergence; but this is a preposterous exaggeration of a real factor. The existence of two currents loosely called Rome and Byzantium must always be borne in mind, but while it retards the process of fusion, it ought in the end to enrich and strengthen the common stock.«⁵⁵ Ili kad je riječ o religiji, Seton-Watson piše: »There was no country where the educated class was so indifferent to the Church. The role of the Serbian Church had been more national than religious.«⁵⁶

Razdjelnica u promatranju »južnoslavenskog pitanja« između Pilar i Seton-Watsona nastaje nakon aneksije Bosne i Hercegovine (1908.). Tada se pokreće u Zagrebu kazneni postupak protiv velikog broja srpskih političara u Hrvatskoj — tzv. veleizdajnički proces — a zatim slijedi bečki proces u kojemu su se sučelili austrijski povjesničar Heinricha Friedjung i hrvatski političar Frano Supilo, koji se tada nalazio u vrhu HKS-a, unutar koga je propagirao ideju »narodnog jedinstva«. Bečki je proces narušio i prijateljstvo između Friedjunga i Seton-Watsona jer potonji nije dijelio profesorovo mišljenje da su srbijanske vlasti u Beogradu organizirale protuaustrijske akcije, nego se složio sa stajalištem da su u parnici korišteni krivotvoreni dokumenti iz radionice Ballhausplatz. Seton-Watson je smatrao da su parnice označile »moral victory for Croat and Serb leaders.«⁵⁷ S time je sukladno Pilarovo mišljenje da je javno mnijenje u Monarhiji i izvan nje postalo posve uvjereno da je Austro-Ugarska »podla državna tvorevina, koja prikriva svoje gadne osvajačke namjere infamnim službenim krivotvorinama i sustavno uništava i gazi malene narode.«⁵⁸ Od tada je prevagnula predrasuda da svaki lojalni pristaša državnog uređenja služi denunciranju demokratskih načela. Pilar je držao da su obje parnice bile obrambeni čin države, koje su na kraju koristile srpskoj propagandi i izazivanju psihoze velike mržnje prema Austriji.

⁵⁴ L. V. SÜDLAND, *Južnoslavensko pitanje*, 355.

⁵⁵ *Jugoslavia and Croatia*. By Professor R. W. Seton Watson. Reprinted from Journal of Royal Institute of International Affairs, March 1929, 119.

⁵⁶ *Isto*, 132.

⁵⁷ R. W. SETON-WATSON, *Absolutism in Croatia*, 8.

⁵⁸ L. V. SÜDLAND, *Južnoslavensko pitanje*, 304.

U Hrvatskoj su počeli sve intenzivnije dolaziti do izražaja propagandni materijali o srpsko-hrvatskom nacionalizmu, a istodobno se pojavio i terorizam u obliku osnivanja tajnih udruženja i organiziranja atentata na vladajuće političare.

U pogledu aneksije Bosne i Hercegovine nužno je istaknuti još jednu točku razdvajanja između Pilara i Seton-Watsona. Prvi je imao vrlo dobro mišljenje o Aloisu von Aehrenthalu, tadašnjem ministru vanjskih poslova Austro-Ugarske Monarhije. Već Aehrenthalovo izvješće pred ugarskim odborom za vanjske poslove nakon aneksije (10. listopada 1908.) u kojemu je promovirao ideju o snažnoj Monarhiji podudaralo se i s Pilarovim gledištem da bez statusa velesile Habsburška Monarhija ne će moći riješiti ni unutarnje problema niti će se uspjeti suočiti s izazovima vanjske politike.⁵⁹ S druge strane, Seton-Watson je odobrio aneksiju B. i H. i jačanje austrijske reputacije, ali je Aehrenthalovu političku liniju ocijenio kao »dangerously undermining international peace by striking at established treaties.«⁶⁰ Već se u tom slučaju nazirao sukob oko dvaju imperijalnih koncepcija. Britanski državni službenici imali su na početku respekt prema Aehrenthalu, pretpostavljajući da bi on mogao ohladiti veze Beča s Berlinom i tako oslabiti Trojni savez. Kako do toga nije došlo, prevladalo je mišljenje da je Austro-Ugarska Monarhija samo »an appendage of the German Empire.«⁶¹ Od tada su anglo-austrijski odnosi bili pogoršani, uz kratku iznimku tijekom balkanskih ratova. U takvu je ozračju Seton-Watson pokušao biti neutralan. Tijekom aneksijske krize osudio je huškačko pisanje pojedinih britanskih novina, ali nije oprostio ni austrijskoj strani, bilo državnim službenicima ili nekim medijima, što su doveli u pitanje britanski moral u međunarodnoj politici.⁶² Potaknut napadima bečkog tiska, koji je često puta koristio propagandni stereotip o »perfidnom Albionu« i postavljao pitanja o položaju Iraca ili o britanskim kolonijama, odgovorio je jednom manjom brošuricom *Britische Politik und Balkankrise* (Wien - Leipzig, 1909.). Tom je prigodom poručio da bi južnoafričko ujedinjenje moglo biti »sretno predskazanje« (»ein glückliches Omen«) za ujedinjenje južnih Slavena pod habsburškim žezlom! Bečka politička elita vidjela je doista u britanskom držanju simpatiziranje Srbije i Crne Gore, koje su tada otvoreno prijetile ratom jer nisu dobile Bosnu. Friedjung je u pismu Seton-Watsonu zapisao: »England ist nicht der einzige Anreger dieser Kriegsunruhe gewesen, aber gewiss einer der wichtigsten.«⁶³ Posijano je sjeme nepovjerenja, koje se ne će iskorijeniti do kraja Prvoga svjetskog rata.

Djelomično su se Pilar i Seton-Watson slagali i u ocjeni *starčevićanstva*. Riječ je o utjecajnoj ideologiji koja je bila vezana uz djelovanje Ante Starčevića (1823.-1896.), jednog od utemeljitelja *Stranke prava* i njezina najpopularnijeg političara. Ta je stranka bila simbol hrvatskog nacionalizma, najdosljedniji pobornik ideje stvaranja hrvatske nezavisne države i suvremenoga hrvatskog nacionalnog identiteta. Njezino dje-

⁵⁹ *Isto*, 270.

⁶⁰ H. and Ch. SETON-WATSON, *The Making of a New Europe*, 64.

⁶¹ Samuel R. WILLIAMSON jr., *Austria-Hungary and the Origins of the First World War*, London, 1991, 111-112.

⁶² »Scotus Viator protiv Kršnjavoga«, *Pokret*, Zagreb, br. 24/1910., 3.

⁶³ R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni, 45.

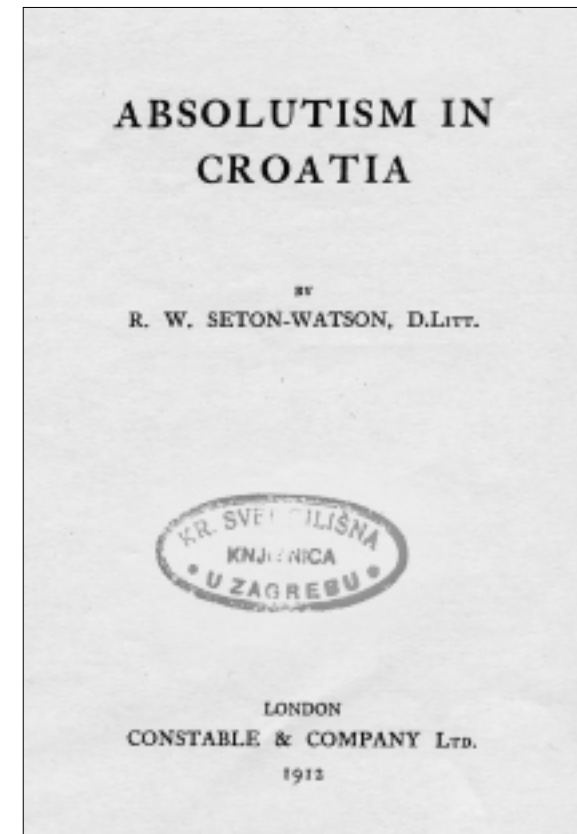
lovanje, često puta radikalno, izazivalo je različita reagiranja. Pilar je zapisao: «[...] kao što Seton-Watson izpravno opaža, Starčević preziraše suvereno sve praktične mogućnosti u politici». Nadalje, kritizirao je utjecaj prvaka Stranke prava na stvaranje antagonizma velikog dijela hrvatske javnosti prema Austriji, Ugarskoj i Srbima kao glavnim kočnicarima nacionalne slobode i državne nezavisnosti. Za razliku od Starčevića, politički program Pilara je počivao na reduciranju integralnoga nacionalnog programa. Nacionalni ciljevi trebali su biti provedeni pomoću plana koji se temeljio na realnijoj procjeni situacije. U tom su smislu bile moguće zamisli o zadovoljavanju hrvatskih interesa isključivo u sklopu jednoga autonomnog tijela unutar Habsburške Monarhije, ustupanje Rijeke ugarskoj državnoj upravi kao protuusluge za odricanje ugarskih prava na Hrvatsku i jamčenje pravne zaštite srpskoj etničkoj zajednici. Pilar je u toj ocjeni pokazao svoj politički pragmatizam u kojemu Starčević nije imao odgovarajuće mjesto jer nije tražio saveznike pomoću kojih bi pronašao put za ostvarivanje nacionalnih ciljeva. Drugim riječima, Starčević i Stranka prava nisu postigli rezultate jer su vodili »negativni« program, za razliku od nekih drugih hrvatskih političara koji su bili skloniji traženju političkih kombinacija. Međutim, nije se moglo preći preko činjenice da je Starčević vrlo snažno utjecao na razvoj hrvatske državne svijesti kada je to bilo najnužnije, što je za Pilara bila neosporno pozitivna odlika političkog djelovanja. Sličnog je mišljenja bio i Seton-Watson, koji je o Starčeviću zapisao: »No one save Bishop Strossmayer has exercised so deep an influence upon Croatia during the last half century: no one combined such noble idealism and such simplicity and firmness of character with such lack of public life. His exaggerated praise of past centuries was redeemed by the earnest ambition to create a new moral basis for a society which he regarded as corrupt and decaying; but it cannot be said that his choice of tactics was calculated to arrest the decay which he lamented.«⁶⁴

Kad je riječ o Starčevićevim nasljednicima tu se ponovno Pilar i Seton-Watson do određene mjere slažu. Prije svega, radi se o tumačenju uloge Josipa Franka u hrvatskoj politici.⁶⁵ Za obojicu je bilo važno naglasiti da je Frank bio sposobni odvjetnik židovskog porijekla i da ima zasluge jer je oportunistički okrenuo kormilo Stranke prava prema Beču, čime je branio austro-hrvatski savez u vrijeme kad je javnost bila protiv Austrije. Frank je jednom prigodom u hrvatskom Saboru izjavio: »Ja mislim, da svaki ozbiljan političar mora računati na šah-bretu hrvatske politike takodjer sa znamenitim ovim faktorom, odnosno i sa Austrijom i sa Ugarskom. A čovjek, koji ne računa u Hrvatskoj sa svim ovim faktorima, taj ne može biti ozbiljan. Sa Austrijom moramo mi na našem političkom šah-bretu tim više računati i u kombinaciji nekoj imati, jer je tamo Dalmacija, jer je tamo Istra, jer je tamo takodjer u zajedničkoj upravi Bosna i Hercegovina.«⁶⁶ Ipak, Seton-Watson je bio puno strožiji prema Frankovoj

⁶⁴ R. W. SETON-WATSON, *The South Slav Question*, 109. U njemačkom prijevodu: »Mit Ausnahme von Strossmayer hat niemand einen so großen Einfluß auf Kroatien während des letzten halben Jahrhunderts ausgeübt; niemand vereinigte in sich einen so edlen Idealismus, eine solche Einfachheit und Festigkeit des Charakters mit solchem Mangel an politischer Ausgeglichenheit und einer solchen Verachtung der praktischen Möglichkeiten des öffentlichen Lebens« (ISTI, *Die südslawische Frage*, 124).

⁶⁵ O J. Franku vidi: Stjepan MATKOVIĆ, *Čista stranka prava 1895.-1903.*, Zagreb, 2001., 11. i d.

⁶⁶ *Govori dra. Josipa Franka*, Zagreb, 1908., 191.

političkoj ideologiji, tvrdeći, neposredno nakon ukidanja parlamentarnog života u banskoj Hrvatskoj, da je ona glavni predstavnik velikohrvatskog nacionalizma koji potiče besplodnu borbu protiv Srba i potiče mentalitet protusrpske mržnje. Osobito se osvrnuo na ulogu Frankovih sljedbenika u veleizdajničkom procesu protiv hrvatskih Srba, što je prema njemu bilo odstupanje od moralne tradicije Ante Starčevića. Zato je predlagao kršćanskim-socijalima u Beču da promijene saveznika u Hrvatskoj tako da napuste Franka i okrenu se ili Hrvatsko-srpskoj koaliciji ili Starčevićanskoj stranci prava, koja je nastala (1908.) od disidenata iz redova Frankove stranke.⁶⁷ U zaključku nešto kasnije napisanog *Južnoslavenskog pitanja* ističe ponovo tezu o panhrvatstvu frankovaca, koje teži za uspostavljanjem, na čisto hrvatskom i katoličkom temelju, hrvatskog kraljevstva pod žezlom Habsburgovaca. Ta bi država obuhvaćala Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Istru i Bosnu s naravnim glavnim gradom Zagrebom. Teoriju Stranke prava identificirao je s teorijom mađarske *Neodvisne stranke* — isto baratanje sa visokozvučnim frazama, ista tjesnogrudna plemenska nenasnojljivost. Jedini pravi temelj je priznavanje apsolutne ravnopravnosti Hrvata i Srba

⁶⁷ R. W. SETON-WATSON, *Absolutismus in Kroatien*, 26.

i njihovo »esencijalno jedinstvo kao dva nerazdruživa elementa u životu jednog jedinstvenog naroda«. Seton-Watsonov optimizam je ležao u činjenici da je takvo mišljenje sve više prevladavalo u svijetu južnoslavenske inteligencije. Posebno je mislio na jezično jedinstvo, postignuto od filologa i književnika, kao sretan znak postignuća šireg jedinstva.

Na takva su stajališta reagirali Frankove pristaše. Upada u oči da je njihov odgovor bio dosta koncilijantan u odnosu na ostale polemike koje su vodili protiv protivnika u hrvatskoj političkoj areni, pojedinih mađarskih ili austrijskih političara, odnosno onih stranaca koji su se bavili ocjenama hrvatske politike, poput T. G. Masaryka ili C. Loiseaua. Priznali su da je Seton-Watson vrlo uspješno predstavio međunarodnoj javnosti hrvatske probleme, ali se nisu složili s njegovim prikazom unutar političkih prilika. Prije svega, odbacili su optužbe da su bili u čvrstoj sprezi s režimom bana Pavla Raucha, ali su priznali da su podržali onaj dio njegovih odluka koji se odnosio na sudski progon srpskih nacionalista. Glavni prigovor odnosio se na Seton-Watsonovo nastojanje da prikaže HSK kao jedinu političku stranku koja radi u korist provedbe trijalizma ili federalizma. Navodeći što su sve čelnici te Koalicije učinili, doista se postavljalo pitanje jesu li oni baš bili revni zagovornici korijenitih promjena Nagodbe. Stoga je Frankov stranački list zaključio da je Seton-Watson »zlo informiran« i da su njegova djela možda napisana u dobroj nakani, ali će slabo koristiti onoj ideji, kojoj je njezin pisac htio da posluži.⁶⁸ To je mišljenje bilo podudarno s Pilarovim pogledima.

S izbijanjem Prvoga svjetskoga rata potpuno se izmijenila Seton-Watsonova percepcija. U novonastaloj situaciji on se od modela reformirane Habsburške Monarhije posve okrenuo ideji stvaranja nezavisne jugoslavenske države koja bi, kao saveznica članica pobjedničke Antante, postala »najsigurnija garancija mira na jugoistoku Europe«. Dok je Pilar smatrao da je životni interes Hrvata ostati pod habsburškom krunom, djelomično i zbog geopolitičkih te kulturnih veza s moćnom njemačkom sferom u srednjoj Europi, dotle je Seton-Watson predlagao upravo suprotno. Jugoslavenski savez morao je biti u »novoj Europi« jedna od poluga zaustavljanja njemačkoga *Drang nach Osten* i promjena u gospodarsko-političkim odnosima. Rat je iskristalizirao sasvim oprečna stajališta dvojice neosporno lucidnih publicista, koji su nekad dijelili mišljenje o nužnosti očuvanja cjelokupne Monarhije. U tim je okolnostima Pilar »kao pripadnik starodrevne Monarhije i privržen njoj odgojem i uvjerenjem« ostao dosljedan svojim pogledima, a Scotus Viator je prije svega podredio svoj stav interesima vlastite domovine koja se našla na strani austro-ugarskih neprijatelja tijekom rata. Pilarova koncepcija se raspala, ali je ipak dugoročno pokazala svu neopravdanost tzv. balkanske orijentacije hrvatske politike u kojoj su prevlast i prevagu u odlučivanju odnijeli srpski političari. Seton-Watsonovi pogledi točno su uočili dotrajalost Austro-Ugarske Monarhije i sve one preduvjete koji su vodili prema stvaranju jugoslavenske zajednice, ali je ipak njegovo uvjerenje u održivost takve zajednice bilo netočno jer se ponovilo iskustvo o međunacionalnoj neravnopravnosti i stalnom odgađanju demokracije. U pogledu Austro-Ugarske Monarhije njegova je te-

⁶⁸ »Englez o hrvatskim prilikama«, *Hrvatsko Pravo*, Zagreb, br. 4158/1909.

za o »južnoslavenskom pitanju« bila objektivno postavljena jer je točno predvidio da — ukoliko se ne promijeni unutarnja politika — onda habsburškoj dinastiji predstoji pad. Pilar je ispravno proricao podređeni položaj Hrvata unutar Jugoslavije pod vladavinom srpske dinastije. Na svoju žalost morao je i osobno doživjeti potvrdu svojih predviđanja, represiju novoga režima i pod nerazjašnjenim okolnostima skončati život. Seton-Watsonu je preostalo da uskoro počinje kritički razmišljati zašto su u jugoslavenskoj državi prevladala nepovoljna kretanja. Brzo je shvatio prirodu srpske imperijalne politike i njezinu upornu težnju da dominira u jugoslavenskoj zajednici.

Stjepan Matković:

Ivo Pilar and R. W. Seton-Watson.

Two Views on the Southern-Slavic Question

The author of this paper compares the views of Ivo Pilar and Robert William Seton-Watson, two brilliant publicists, on the Southern-Slavic question as the key problem of the organisation of Southeast Europe in the period between the end of the 19th century and 1918. Pilar represents the views of a distinguished Croatian intellectual, who seeks answers that would meet the interests of his own people, while Seton-Watson mirrors a reputable liberal from a great nation dealing with the fates of smaller nations. The author shows that up to World War I both men sought a solution to the problem — particularly to the issues of the Croatian-Serbian relations — exclusively within the framework of the Habsburg Monarchy. Both men advocated a change in the internal organisation of the Austro-Hungarian Empire on the basis of greater national rights. Both men also held that the Monarchy was indispensable for the preservation of stability and international peace in Europe, particularly within the context of the relations between Germany and Russia. In Pilar's view it was important to satisfy the principle of uniting the Croatian states into a single administrative unit and then preserve the unit within the Monarchy, which would serve as principal protection from all external pretensions, i.e. from the Italian and Serbian expansions. Seton-Watson maintained that the triallistic formula would help overcome the conflicts between the Croatian and Serbian nationalisms. Moreover, owing to its civilisational advantage, the trialism in question would exert attractive power over the Kingdom of Serbia and the other parts of the Balkans. Besides, this triadism would strengthen the Monarchy and make it become more independent from its alliance with Germany. In Seton-Watson it is obvious that he started changing his views after the annexation of Bosnia and Herzegovina in 1908, when he gradually realised that a conflict between German and British interests in Southeast Europe was inevitable, i.e. that the Austro-Hungarian Empire could no longer be a British ally since it was, in actual fact, an appendage of the German Empire. During World War I Seton-Watson took the opinion that, in order to solve the Southern-Slavic problem and establish wider international relations, it was essential to constitute an independent Yugoslavian state outside the Monarchy within "New Europe", while Pilar cemented his view that the Monarchy was the

only right solution for the interests of Croats, emphasising that attempting to integrate Croats and Serbs on the ruins of Austro-Hungary was unnatural and contrary to historical arguments.

Ivo Pilar i suvremena hrvatska geopolitika

Jure KRIŠTO

Hrvatski institut za povijest, Zagreb

UDK 911.2:32[497.5]"191"

32-05 Pilar, I.: [911.3:32

Izvorni znanstveni rad (primljeno 4. svibnja 2006.)

Na temelju djela Ive Pilara, autor iznosi glavne smjernice njegovih geopolitičkih razmišljanja glede Hrvatske i «hrvatskih zemalja». Podsjeća također na noviji razvoj političkih prilika koje bitno mijenjaju geopolitičke postavke. Na kraju ukazuje na bitne geopolitičke sastavnice kojima bi se trebala voditi suvremena hrvatska politika.

Ratovi su zlo, ali i prigode za ostvarenje koristi. Nije, dakako, riječ o koristi iz ratnoga profiterstva, nego o ostvarenju radikalnijih promjena, koje nerijetko nastaju zbog novih političkih aranžmana ili, kako se to danas kaže, zbog novoga svjetskog poretka. Hrvati su tijekom povijesti sudjelovali u mnogim ratovima, ali iz njih nisu uvijek izvlačili velike političke koristi. Vjerojatno je i to razlog da su se među njima pojavljivali ljudi koji su promišljali svijet i položaj Hrvatske u njemu. Osobito se to događalo u ratnim vremenima ili neposredno nakon njih.

Ivo Pilar je jedan takav hrvatski um koji se trsio promišljati o geopolitičkom položaju hrvatskih zemalja i o interesima koji se u njima sukobljavaju. Povod takvim razmišljanjima bio je Prvi svjetski rat i neizvjestan ishod položaja Hrvatske i hrvatskoga naroda nakon njega. Pilar se bavio tim problemom u više svojih radova, ali je također objavio knjižicu koja se izrijeком bavi geopolitikom — *Politički položaj hrvatskih zemalja*, koja je objavljena 1918. godine.¹ Iste je godine objavljeno i njegovo najvažnije djelo *Južnoslavensko pitanje*. Za to djelo se može reći ne da u sebi sadržava elemente geopolitike, nego da je pisano s geopolitičkih pozicija.

U ovom kratkom radu podsjećam samo na najvažnije elemente Pilarovih geopolitičkih razmišljanja glede hrvatskih zemalja. Kako su Pilarovi geopolitički pogledi zanimali i druge znanstvenike, posao će biti olakšan.²

¹ Ivo PILAR, *Politički zemljopis hrvatskih zemalja. Geopolitička studija*, Sarajevo, 1918.

² Mladen KLEMENČIĆ, «Suvremena politička geografija i geopolitika», *Geografski glasnik*, Zagreb, 57, 135-145; M. KLEMENČIĆ - Nenad POKOS, «Ivo Pilar i politička geografija», u: [Srećko LIPOVČAN i Zlatko MATIJEVIĆ, ur.], *Godišnjak Pilar. Prinosi za proučavanje života i djela dra Ive Pilara* (dalje: GP), Zagreb, 1/2001., 39-49; Petar VUČIĆ, «Proslov», u: I. PILAR, *Politički zemljopis hrvatskih zemalja /pretisak/,* Zagreb, 1995., V-XVIII.